

Louis Jacques Bataillon

Exemplar és pecia formájában terjesztett párizsi teológiai és filozófiai szövegek

Arról, hogy vajon milyen könyveket terjesztettek exemplar- és pecia-rendszerben – néhány elszórt adaton kívül – egyrészt a stationáriusok által az egyetemeken kibocsátott, ezen műveket felsoroló taxációs jegyzékek, másrészt maguk a kéziratok állnak rendelkezésünkre. Vizsgálatomban össze szeretném hasonlítani azokat az adatokat, amelyek ezekből a forrásokból származnak. Itt csakis párizsi, és kizárólag teológiai, valamint filozófiai műveket veszek számba, hiszen csupán a párizsi egyetemről maradt fenn ilyenfajta szövegekről dokumentum. Semmiféle orvostudományi adatunk nincsen; s a megmaradt listák kizárólag a jogi könyveket regisztrálják. Egyetlen Montpellier-ből, Nápolyból vagy valamely angol egyetemről származó lista sem ismeretes.

Párizsból viszont két jegyzék is fennmaradt. Sorrendileg a második pontosan datálható: 1304. február 25-i keltezésű, s azokat az exemplarokat tartalmazza, amelyek André de Sens stationarius birtokában voltak, és amelyeket két teológus tanár, egy orvostudós és bölcsészdoktor is jóváhagyott. Az első listán viszont semmilyen jelzés nincs: sem dátum, sem a stationáriusok, sem az összeállításával megbízott tanárok neve nem szerepel rajta. Az viszont biztos, hogy korábbi keletű a másodíknál, mivel három egyetemi dokumentumgyűjteményben is közvetlenül megelőzte a másodikat. Keletkezésének dátumát 1272 és 1276 közé tehetjük. Az 1272 utáni időpont azért bizonyos, mert a lista két olyan Aquinói Szent Tamás-művet is tartalmaz, amely körülbelül ekkor jelent meg: a *Summa theologiae Secunda Secundae* és a *De malo vitatott kérdései*. Az 1277 előtti időpont pedig azért nyilvánvaló, mert nem tartalmazza még Henri de Gand első *Quodlibetjét*. Így hát a valószínűsíthető dátum 1274 vagy 1275; a továbbiakban csak „1275-ös listaként” fogom említeni. Az is szinte biztos, hogy Guillaume de Sens volt a lista stationarius, mint azt Richard H. Rouse és Hugues Shooner tanulmánya is megerősíti.

Az első jegyzék mindenekelőtt az egyházatyák és a 12. század teológusainak néhány művét tartalmazza. Ezenkívül felsorolja még azokat az értekezéseket, amelyek többé-kevésbé a bölcseleti karhoz tartoznak: Bartholomaeus Anglicus, Alexander Nequam műveit, valamint Robert Kilwardby *De ortu scientiarum*át, végül pedig Arisztotelész kommentárjai-

nak latin fordításait. Ezt követi három olyan teológiai kézikönyv, amely folyamatosan használatban volt az oktatásban: Raymond de Pennafort *Summa de penitentiája*, Petrus Lombardus *Sententiá* és Petrus Comestor *Historia scolasticája*; ez utóbbi két mű közé egy bibliai concordantiát ékeltek közbe. Ezután egy *Ista sunt exemplaria in theologia*-rovat következnek: Ágoston műveinek hosszú sorozatával és a *Liber Dyonisii cum commentissal*. Ezután az ugyanazon szerzőtől származó művek címének egy olyan csoportját találjuk, ahol a cím megelőzi a szerző nevét: *Hec sunt scripta fratris Thome de Aquino* – itt pusztán teológiai művei szerepelnek, majd a *Hec sunt scripta fratris Petri de Tarantasia*. Ezeket követi – új rovatmegnevezés nélkül – Kilwardby *Sententiá*, Gulielmus de Altona két, Gulielmus de Mélitona öt posztillája. Új rovatként szerepel a *Hec sunt scripta fratris Bone fortune de ordine fratrum minorum*, és ebbe más szerzők bibliai posztilláinak sora is be van toldva. Ezután jön a Biblia és a hozzá tartozó glosszák, majd követi egy tizennégy prédikációból álló mintagyűjtemény, melyhez kapcsolódik Jacobus de Voragine *Aranylegendája* és Mauritius de Provins *Distinctionese* is. Az utolsó rovat – a *Hec est taxatio exemplarium* – tizenhat kánonjogi és tíz világi jogi jegyzéket közöl.

Az 1304-es taxációs jegyzék Aquinói Szent Tamás teológiai műveivel kezdődik, melyben Arisztotelész könyveinek egy hosszú betoldása szerepel, ezt követi Johannes de Siccavilla *De principiis rerumja*, továbbá Alexander kommentárja a Meteorákról. Majd három rovat: az *Opera fratris Nicolai de Gorham*, az *Opera fratris Egidii super theologiam* és az *Opera fratris Richardi (de Mediavilla)* jön sorra. Az ezutániaknak nem adták meg a címét: Pierre d' Auvergne, Henri de Gand és Godefroid de Fontaines Quodlibetjei. Majd következik a Biblia néhány kézikönyvvel, például Guillaume Bretoné, végül pedig Bartholomeus Anglicus, Jacobus de Voragine prédikációgyűjteményei, distinctiones és más exemplum- és prédikációgyűjtemények, amelyek közé Kilwardby *De ortu scientiarumja* is becsúsztott. A következő rovat közli az *Opera in iure canonicot* (tizenkilenc kánonjogi művet sorol fel), de világi jogit egyet sem. És végül a következő rovatcímek szerepelnek: *Hec est taxatio librorum philosophiae*: Aquinói Szent Tamás Arisztotelész-kommentárjaival, majd *Commenta fratris Alberti*, s a legvégén: *Opera fratris Egidii super philosophiam*.

Összehasonlítva a két listát, megfigyelhetjük, hogy – néhány hiba becsúsztása ellenére is – a második listának az egyetemi karok csökkenő méltóságsorrendjét tükröző rangsorolása sokkal kidolgozottabb, mint ez az első; ebben az elsőben egyébként az artes-t csupán nyolc mű képviseli, furcsa módon a korai egyházatyák és az antik mesterek közé ékelve. Má-

sik észrevételünk a művek kiválasztásában való jelentős változással kapcsolatos: az 1275-ös lista 138 cikket tartalmaz, míg az 1304-es 156-ot: viszont a két taxációs jegyzéken csak 42 vagy 44 azonos cím szerepel: az első listán szereplő négy cím két csoportba osztva jelenik meg a másodikon. Meglepő, hogy Szent Bonaventura és Pierre de Tarentaise művei eltűntek, holott e két teológus nagyon megbecsült volt, és műveiket sokat használták ebben a korban. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy – noha a taxációkban feltüntetett quodlibetek száma egyetlen gyűjteményről hatra emelkedett, a vitairatoké pedig ötről tízre –, a prédikációgyűjtemények száma az első listán még tizennégy, míg a másodikon csupán kilenc, a kortársak bibliakommentárjai pedig huszonegyről tizenkettőre csökkentek. Az egyházatyák és a 12. századi teológusok művei pedig teljességgel eltűntek.

Most nézzük meg, vajon miről tanúskodnak maguk a kéziratok! Itt a legfontosabb forrásom egy Destrez-féle dokumentum volt, nevezetesen egy olyan lista, amely az általa és Fink Errera által megvizsgált kéziratokat sorolja fel. Szinte minden művet, amelynek szerzői neve szerepel e feljegyzésen – akár az egyik, akár a másik listán – exemplar-rendszerben terjesztették, és ugyanez érvényes a prédikátorok számára írt segédletek nagy részére és számos prédikációgyűjteményre is. Bizonyos címeket illetően viszont a dokumentáció meglehetősen szerény: például Guillaume de Mailly prédikációi esetében, amelyekből Kaeppli 81 kéziratot idéz. Ebből 36 teljes 13. és 14. századi kódex maradt fenn, amelyből 18 a Destrez által vizsgált könyvtárakban található. Egészen máig mégsem akadtak semmiféle peciajelzésre, egyetlen kivétellel, amelynek jelzése: Paris B. N. lat. 3536 C. És vajon miért nem tudtunk felfedezni idáig akár csak egyetlen peciajelzést sem – a sienai Comun. G VII 23. jelzésű, Nicolas de Biard *Distinctione*sének 29 kézirata között lévőknek a kivételével (ez a 29 kézirat szerepel Stegmüller *Repertorium biblicum*ában) –, holott Mauritius de Provins ugyanazon műben említett 54 kézirata közül legalább tizennégynek van peciajelzése?

Aquinói Szent Tamás *De perfectione spiritualis uite*jának az esete még érdekesebb. A taxációs jegyzékek ezt a művet hét peciára osztással említik ugyan, de egyetlen kézirat sem ad közelebbi felvilágosítást. A kritikai tanulmányok alapján azonban közvetlenül azonosíthatjuk az első exemplarból származó tizenöt peciát, egy másiktól pedig hetet.

A másik jegyzék meglehetősen eltérő helyzetet mutat. Hiába rendelkezünk a Biblia egy olasz exemplárja mellett egy párizsi exemplár maradványaival (akár többel is), akkor is fennáll Destrez megállapítása, aki

több száz Bibliát nézett át, csak három olyat talált, amelyben pecia típusú másolatok nyomai voltak.

Az egyházatyákkal kapcsolatos eredmények még szerényebbek. Az 1275-ös taxációs jegyzék Ágoston műveinek tizenöt sorozatát tartalmazza, összesen harmincnégy címmel, melyek közül sok apokrif. Márpedig Destrez füzetei kizárólag olyan kéziratot hoznak, amelyben peciautalások vannak a *De genesi ad litteram*hoz. Az *Originalia Anselmi* két tétele közül csupán a másodikat említi Todi egy kézírata (mely kézirat tartalmazza a *De incarnatione*t és a *Similitudines*-t; a művekben mindössze egyetlen jelzés található). Szent Bernáttól semmi sincs, hacsak Guillaume de Courtrai *Flores sancti Bernardi*ját nem vesszük, amelynek egy kézírata ismeretes két peciajelzéssel. Melyek azt mutatják, hogy nem a régebbi listán szereplő *Floreberről* van szó, amit egyébként általában *Flores Bernardi*ként azonosítanak. Nagy Gergely vonatkozásában ugyanez a jegyzék a *Moralia in Iob*ból és a *Homeliákból* egy-egy exemplart említ. Destrez csupán egyetlen peciautalásokkal ellátott kéziratot talált a *Dialog*hoz, mégpedig a *Moralia* egyike mellett.

Valójában nagyon kevés peciautalást ismerünk a máig fennmaradt művekben és a taxációs jegyzékeken is feltüntetett művek kézírataiban, mégis szövegek egész sora létezik, amelyet exemplar- és peciarendszerben terjesztettek. Ezek azonban nem szerepelnek a jegyzékeken.

Mindenekelőtt – természetesen – számos művet ismerünk, melyet az 1304-es jegyzék összeállítása után adtak ki: Thomas d'Irlande *Manipulus florum*át, Bartolomeo di San Concordio *Summa Pisan*áját, Guillaume de Ware, Johannes Duns Scotus, Duran de Saint-Pourcain, Pierre Auriol, Hugo de Novo Castro, Guiral Ot és Bradwardine *Sententiá*it, illetve ez utóbbtól a *De causa Dei*t, Robert Holcotnak a *Bölcsesség könyvéhez* és Petrus de Palunak a zsoltárokhoz írt magyarázatait, főként pedig Nicolaus de Lyra nagy mennyiségű posztilláit, valamint Jacques de Lausanne és Philippe de Moncalieri prédikációgyűjteményeit. Az is valószínű, hogy az 1304-es listát követő időszakhoz kell kötni Titus Livius *Harmadik decas*ának kéziratát is, mely tartalmaz peciautalásokat. Valószínűleg kevés ezután másolták le Quintilianust quaterno-formában Itáliában.

A kéziratok másik körét az 1275-ös jegyzék összeállítása előtti művek adják; ezek között találunk nagy teológiai műveket: Philippe kancellár *Summa de bono*ját, Guillaume d'Auxerre *Summa aurea*ját, vagy a *Summa fratris Alexandri*t. Szerepelnek Eudes Rigaud, Hugues de Saint-Cher, Richard Rufus és Annibaldo degli Annibaldi *Sententiá*król szóló kommentárjai is. A bibliai kommentárok között több posztillája is fel van tüntetve

Hugues de Saint-Cher-nek, Jean de la Rochelles magyarázatait, művét és Guillaume de Méilton munkáit is felsorolják, ám ezek különböznek az 1275-ös jegyzéken szereplőktől. Meg kell említenünk Eude de Chateauroux-nak más irodalmi műfajba tartozó *Distinctiones in Psalteriumj*át is. Ezután olyan vitaművek következnek, mint Guillaume de Saint-Amour *Collectiones catholicéje* és Gérard d'Abbeville egyik Quodlibetje. Vincent de Beauvais *Speculum historialéj*át és *Speculum doctrinaléj*át is részenként adták ki (vagyis peciaként). Nem feledkezhetünk meg Guillaume Peyraud-nak az erényekről és a bűnökről szóló két summájáról és Simon de Hinton *Summa iuniorumj*áról. A prédikációgyűjtemények szerzői között megtalálható Jean d'Abbeville, Jean de la Rochelle, Pierre de Reims és Constantin d'Orivéto csakúgy, mint Guilbert de Tournai-nek két kötete, a *De Dominicis* és *De festis* (az 1304-es jegyzéken csakis a *Sermones ad status* szerepel) meg a *Sermones Guilberti noussimi*, melyet néhányszor William of Ockhamnek tulajdonítottak ugyan, de ez bizonyosan téves, hiszen a kéziratok későbbi korból származnak és a prédikációk több francia kifejezést is tartalmaznak.

Már csak az 1275 és 1304 közötti időszak kéziratai maradtak hátra. Gauthier de Bruges *Questiones disputatéj*ának kézirataiban ugyanúgy peciautalásokat találunk, mint Richard de Mediavilla hasonló című munkájában és Quodlibetjében, holott az 1304-es lista a *Sententiákról* szóló kommentárjait adja csak. Ismerjük még Henri de Gand *Summá*ját és Humbert de Prully *Conclusiones*ét. A pasztoráció területéről Jean de Fribourg *Summa confessorumj*át említhetjük még, aztán ennek Guillaume de Cayeux által rövidített változatát, az *Alphabetum narrationumot*, a *Dieta salutist* és Evrard du Val des Ecoliers prédikációit. Az artes-hoz tartozó munkák közül néhány Arisztotelész-kommentár: Adénulphe d'Anagni *Topiquej*a, a *Metafizika*, a *Meteorológia* és Pierre d'Auvergne *De somnó*ja. Végül, igaz, bizonytalan időponttal, Hieronymus Moravus *De musicá*ja, melynek exemplárja és töredékes példánya a birtokunkban van.

Bizonyosan léteznek még más művek is, melyeket Párizsban peciaredszerben lemásoltak. A spanyol, a német és a szláv könyvtárak szisztematikus feldolgozása, a soha ki nem meríthető nagy könyvtárak folyamatos feltérképezése (mint például Firenze, Oxford, Párizs, illetve a Vatikán könyvtárai) valószínűleg hoz majd még néhány, eddig nem ismert címet is. Mégis úgy gondolom, hogy a jegyzékekben és magukban a kéziratgyűjteményekben található adatok már megengedik – ha végső következtetések levonását nem is –, de legalább néhány érdekes eredményen való morfondírozást.

Az első megjegyzéshez: feltűnik a művek teljes másolással (reportatio) való terjesztésének hiánya. Két kivételt ismerünk, melyből az egyik különösen fontos. Aquinói Szent Tamás *Lectura in Johannem*jéről van szó, melyet Raynald de Piperno nevű titkára írt át és Adéulphe d'Anagni kérésére állított össze. Igen valószínű, hogy a kötetet mestere beleegyezésével, sőt esetleg az ő felügyelete alatt állította össze, így ez a kommentár maradhat a teológiai mesterek által elfogadott művek sorában.

Meglepő az is, hogy – az arisztotelészi szövegek és a görög kommentárok kivételével – milyen kevés nyoma maradt a bölcséleti karokon (artes) használt műveknek. Ha közelebbről megvizsgáljuk az exemplar-pecia-rendszerbe került latin kommentárokat, megállapíthatjuk, hogy mindegyiket teológiai doktor írta vagy olyan bölcsészdoktor, aki teológussá vált: Kilwardby, Albertus Magnus, Aquinói Szent Tamás, Adéulphe d'Anagni, Pierre d'Auvergne, Gulielmus Romanus.

Harmadszorra, a pasztorizáció munkáját segítő művek fontosságát illetően megemlíthetjük, hogy függetlenül attól, hogy többségük nem volt benn az egyetemi programban, az olyan kegyes művek, mint a *Dieta salutis*, a szentek élete vagy a példázatgyűjtemények, a distinctionesek, a prédikációgyűjtemények, a gyónást szolgáló művek (mint például Guillaume Peyraud és Jean de Fribourg summái) igen nagy számban fordulnak elő. Valószínűleg azzal magyarázhatjuk ezt a bőséget, hogy az egyetem elsődlegesen nem tudós kutatóközpont kívánt lenni, hanem olyan papokat akart képezni, akik majd prédikálni és gyóntatni tudnak.

E három megállapítás nyilván össze is függ: a kiadók (a stationariusok) által ellenőrzött, a teológusok által írt és a papi hivatás gyakorlását segítő művek, szövegek jegyzéke alapján arra következtethetünk, hogy a teológiai kar gondosan ügyelt arra, hogy az egyetemi könyvkiadás ellenőrzését a kezében tartsa.

Fordította: Fogas Ottó